

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО МАЛОЛІТНІХ

Хижняк Є. С.

Латентність статевих злочинів, як взагалі, так і відносно малолітнього, як свідчить практика, є дуже високою. Змінити такий стан, сприяти своєчасному запобіганню, виявленню й розкриттю зазначених злочинів повинна розроблена з урахуванням практики криміналістична методика їх виявлення й розслідування. Важлива роль у формуванні наведеної методики належить типовим слідчим ситуаціям. Володіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому при розслідуванні конкретного злочину визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібних витрат часу й сил.

Комплексний аналіз проблем виявлення й розслідування статевих злочинів, учинених щодо малолітніх у нашій країні не проводився. У різні часові періоди теоретичним дослідженням насильницьких злочинів проти особи, також і неповнолітніх і малолітніх займалися вітчизняні й зарубіжні вчені: С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, Р.О. Базаров, А.І. Бойцов, В.О. Василевич, А.В. Варданян, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, В.В. Голіна, І.Н. Даньшин, О.М. Костенко, Н.К. Котова, В.М. Курдячев, Р.О. Левертова, В.В. Лунеєв, М.О. Ткаченко, О.Є. Михайлів, М.І. Панов, Е.П. Побігайліо, Н.Х. Сафіуллін, Л.В. Сердюк, В.І. Сімонов, В.В. Тіщенко, Н.В. Яницька та ін. Дослідження питань правового регулювання суспільних відносин у сфері нормального розвитку неповнолітніх і малолітніх присвячені роботи Г.А. Алієва, І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.М. Джужи, О.І. Карпенка, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т. Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсеєвої, В.Ф. Мороза, В.М. Оржеховської, Л.І. Романової, В.Я. Рибальської, К.К. Спєранського, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Т.М. Чебикіної, Н.С. Юзікової, А.О. Ярового, С.С. Яценка та ін.

Метою статті є визначення типових слідчих ситуацій при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх.

При розслідуванні конкретного злочину слідчий приймає рішення про проведення тих чи інших слідчих дій, організовує їх, планує, визначає тактичні прийоми проведення. Ефективність цієї діяльності багато в чому залежить від адекватного сприйняття слідчим ситуації й правильної її оцінки. Ситуація, в якій діє слідчий, отримала в науці назву слідчої ситуації. З моменту появи цього терміна інтерес учених до нього не згасає. Практичний сенс дослідження цього поняття полягає в тому, що слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним з найважливіших інструментів у руках слідчого, що дозволяє максимально підвищити ефективність діяльності з розслідування й розкриття злочинів. Володіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому при розслідуванні конкретного злочину визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібних витрат часу й сил. На основі зіставлення типової слідчої ситуації й ситуації, що склалася при розслідуванні конкретного факту вчиненого злочину, використовуючи взаємоз'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування й найефективніше вирішити завдання встановлення особи, яка вчинила злочин. На зв'язок слідчої ситуації, що виникає на попередньому слідстві, і особистості злочинця обґрунтовано вказує Й.Ф.В. Глазирін [2, 45].

Слідча ситуація - явище об'єктивної дійсності, що відображає сукупність даних, наявних на певному етапі досудового слідства, а також обстановка й умови розслідування. Слідча ситуація повинна містити як дані про стан розслідування (внутрішні фактори), так і дані про обстановку, в якій здійснюється розслідування (зовнішні чинники), куди входять рівень професіоналізму особи, що здійснює ведення досудового слідства, забезпеченість розслідування науково-технічними засобами. При розгляді питання щодо типових слідчих ситуацій наведені дані враховуватися не можуть. Отже, у типову слідчу ситуацію можуть включатися тільки дані, що характеризують "внутрішню" об'єктивну інформацію щодо вчиненого злочину. Певний інтерес представляє точка зору, висловлена В.І. Комісаровим і Л.В. Пономарьовою. Під типовою слідчою ситуацією, на їхню думку, слід розуміти "... таку сукупність (систему даних) в інформаційній структурі, яка характерна для початкового етапу розслідування" [4, 16].

Необхідно зазначити, що типові слідчі ситуації існують не тільки на початковому етапі розслідування, і обмежувати їх застосування тільки зазначеним етапом було б неправомірно. Хоча при розслідуванні з'явлтувань особливе значення має саме початковий етап, хоча на наступному й заключному етапах також вирішуються важливі завдання. На цих етапах важливо правильно спланувати й тактично грамотно виконувати слідчі дії. Л.Л. Каневський виділяє ще таке поняття, як "кримінална ситуація", що представляє собою "зріз окремих елементів криміналістичної характеристики злочину", і визначає її як категорію, що відображає "... окремі обставини вчиненого злочину на момент виявлення суспільно-небезпечного діяння" [3, 22]. Облік типових криміналних ситуацій при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх має значення для визначення завдань, які стоять перед слідчим на етапі попередньої перевірки заяви й повідомлення про злочин, а також визначення тактики й послідовності проведення перевірочних заходів і невідкладних слідчих дій.

Ще одним важливим питанням, яке дозволяє зрозуміти сутність слідчої ситуації, є встановлення змісту цього поняття. Р.С. Белкін включає до змісту слідчої ситуації поєднання компонентів психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, матеріального та організаційно-технічного характеру. На думку В.Г. Танаєвича, до змісту слідчої ситуації входять елементи, безпосередньо пов'язані з криміналістичною характеристикою злочину. Вони зумовлюють суттєві обставини справи, елементи, що характеризують особистісні якості слідчого та інших учасників цього розслідування, а також компоненти, що визначають об'єктивні умови роботи слідчого, в яких здійснюється розслідування [5, 90]. Такі погляди на зміст слідчої ситуації подібні, а зазначені визначення містять переважно зовнішні щодо розслідування фактори. Повніше зміст слідчої ситуації розкрито Л.Л. Каневським. Він крім аналізу доказової інформації, стану розслідування, включає до змісту слідчої ситуації морально-психологічну атмосферу, обстановку й умови розслідування [3, 21]. На думку В.К. Гавло й С.Е. Вороніна, що розглядають внутрішні щодо розслідування

© Є.С. Хижняк, 2012

Організаційно-правові аспекти досудового слідства

фактори, точка зору Р.С. Белкіна є надмірно широкою. Автори пояснюють свою позицію тим, що в підході Р.С. Белкіна охоплюються нерівнозначні компоненти, які лежать за межами слідчої ситуації й не містять фактичних даних, які диктують слідчому алгоритм вирішення слідчих завдань [1, 122]. На нашу думку, ця точка зору є обґрунтованою. Насамперед, слідча ситуація характеризується сукупністю фактичних відомостей, наявних у розпорядженні слідчого.

Переходячи до аналізу типових слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх, необхідно зазначити, що при розслідуванні цієї категорії злочинів для слідчого особливо важлива оперативність у діях, прийняття тактичних рішень, планування й керівництво розслідуванням. Це підтверджується даними аналізу кримінальних справ, які показують, що більше трьох чвертей згвалтувань, учинених малолітніми, розкриваються (встановлюється особа, яка їх зробила) протягом перших десяти днів з моменту отримання повідомлення про згвалтування. Цей факт говорить не про те, що всі згвалтування розкриваються за такий короткий термін, а про те, що успіх у вирішенні завдань досудового слідства досягається при максимальній швидкості й ефективності дій слідчого щодо встановлення злочинця саме на початковому етапі розслідування.

Перш ніж розглядати питання щодо слідчих ситуацій, необхідно визначити кілька типових кримінальних ситуацій при виявленні статевих злочинів щодо малолітніх. На момент виявлення статевих злочинів щодо малолітніх, за даними наших досліджень, виникають наступні типові кримінальні ситуації: 1) надійшло повідомлення про вчинення згвалтування особою, яка відома потерпілій (45,7 %); 2) надійшло повідомлення про вчинення згвалтування невідомою потерпілій особою або особою, з якою потерпіла познайомилася безпосередньо перед вчиненням посягання (54,3 %). Неважко помітити, що види типових кримінальних ситуацій, які виділяються нами в результаті аналізу матеріалів практики розслідування статевих злочинів щодо малолітніх, відображають характер взаємовідносин злочинця й потерпілі до вчинення злочину. За цим же критерієм, на нашу думку, повинні класифікуватися й типові слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх.

Класифікація слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх, може бути проведена за кількома підставами. Насамперед, на нашу думку, необхідно класифікувати слідчі ситуації за ознакою знайомства потерпілої й злочинця. При такому підході можна виділити три основні блоки типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування статевих злочинів щодо малолітніх: 1) статевий злочин вчинено відомою потерпілій особою; 2) статевий злочин учинено незнайомою потерпілій особою; 3) статевий злочин учинено особою, що познайомилася з потерпілою незадовго до вчинення згвалтування. Залежно від інших чинників, дані ситуації потребують уточнення, тому в ході їх аналізу нами будуть виділені й проаналізовані підвиди деяких зазначених ситуацій. Перша ситуація є найпростішою й сприятливою для розслідування. За даними аналізу практики, вона зустрічається в 45,7 % випадків. Ми вважаємо за доцільне розділити її на два види залежно від кількості злочинців. Отже, можна виділити такі ситуації.

Ситуація, коли статевий злочин вчинено однією

особою, яка відома потерпілій, може бути сприятливою для розслідування тому, що, як правило, у цьому разі слідчий може отримати від потерпілої інформацію про злочинця, достатню для його встановлення й затримання. Однак у цій ситуації досить поширена така форма протидії розслідуванню, як обмова. Не можна, звичайно, підозрювати кожну потерпілу в обмові, проте в цій ситуації необхідно проявляти обережність при прийнятті рішень. Отже, важливо уважно ставитися до перевірки таких заяв про згвалтування, особливо, якщо вони зроблені по закінченні тривалого строку після злочину.

Типовими джерелами інформації в цій ситуації є свідчення потерпілої, підозрюваного, їх близьких родичів, знайомих. До оцінки показань потерпілої в цій ситуації слідчий повинен поставитися особливо уважно, звертаючи увагу на наявність протиріч і “непогодженості” в її свідченнях, наданих у різний час. До об’єктивних даних, які ускладнюють провадження розслідування в цій ситуації, слід віднести запізнє повідомлення про вчинене посягання, коли під загрозою зникнення знаходяться всі сліди злочину. Подолання цих труднощів полягає в оперативності й організованості дій слідчого на початковому етапі розслідування, умілому використанні можливостей оперативних працівників і спеціалістів.

Ситуація, коли потерпіла знайома з одним або декількома учасниками групового згвалтування, є в більшій мірі несприятливою для розслідування. У цій ситуації потерпіла (97 % випадків) не може повідомити інформацію про всіх учасників групового згвалтування, достатню для їх встановлення й затримання. Тому встановлення інших учасників, не відомих потерпілій, може ускладнитися. Протидія зацікавлених осіб у цій ситуації приймає форму впливу учасників групового згвалтування на потерпілу, її залякування. Шляхом погроз потерпілу можуть змушувати відмовитися від заяви про згвалтування. При плануванні розслідування на початковому етапі, поки деякі особи, які брали участь у згвалтуванні, не встановлені й не затримані, слід продумати заходи щодо захисту потерпілої від такого впливу. При вивчені кримінальних справ про згвалтування, нами було звернуто увагу на те, що факти погроз відносно потерпіліх не фіксувалися, і не було даних про те, чи приймалися заходи щодо захисту потерпіліх. Типові джерела інформації в цій ситуації: потерпіла, її близькі, підозрювані, очевидці злочину. Особливу увагу необхідно приділяти змісту й характеру показань підозрюваних, оскільки безпосередньо після злочину ними може бути складена своя “легенда” події, яка може істотно ускладнити розслідування. Подолання цих труднощів, на нашу думку, полягає в постановці питань, що деталізують обставини злочину на первинних допитах, і недопущення спілкування підозрюваних на наступних.

Більш складного й проблемного характеру набуває розслідування, коли складаються слідчі ситуації другої групи. Ситуація, при якій відбувається згвалтування незнайомою потерпілій особою, зустрічається в 41,7 % випадків. Складність цієї ситуації полягає в тому, що на початковому етапі розслідування слідчий не має достатньої інформації про особу, яка вчинила злочин. Зазвичай потерпіла повідомляє неповні дані про зовнішність, особливості одягу, поведінки злочинця, у зв’язку з чим з’являються труднощі при встановленні й затриманні гвалтівника. Вирішенню інформаційної невизначеності сприятиме ґрунтovний допит потерпілої, при якому необхідно детально з’ясувати прикмети злочинців, скласти

їхні словесні портрети, отримати інші дані, що дозволяють висунути версії про особу насильника. Як показав аналіз практики, успіх у розкритті з'гвалтувань, в аналогічній ситуації, досягається при швидких узгоджених діях слідчого й оперативних працівників, патрульно-постової служби міліції. Як приклад, тут можна навести такий випадок. Типовими джерелами інформації в цій ситуації виступають свідчення потерпілої, іноді - очевидців злочину, дані огляду місця події та інші. До об'єктивних складнощів цієї ситуації можна віднести відсутність очевидців, пошкодження й зникнення слідів злочину.

Типова слідча ситуація, коли статеві злочини щодо малолітніх учинено особою, з якою потерпіла познайомилася безпосередньо перед вчиненням посягання, відрізняється тим, що в цих випадках потерпіла повідомляє слідчому більше інформації про особу підозрюваного, вона може повідомити місце його роботи, ім'я, інші особливості. Потерпіла також може точніше описати зовнішність гвалтівника. Зазначеніх даних, як правило, недостатньо для встановлення особи злочинця, але в розпорядженні слідчого є орієнтуюча інформація, що дозволяє встановити особу гвалтівника. Аналогічні ситуації, за нашими даними, мають місце в 12,7 % випадків. Слідча ситуація при цьому ускладнюється тим, що найчастіше в таких випадках особами відбувається з'гвалтування двох і більше потерпілих одночасно. Ускладнення слідчої ситуації можливе й унаслідок протидії злочинців розслідування у формі погроз жертві, тому що в цій ситуації гвалтівники теж мають інформацію про потерпілу, що дозволяє встановити її місце проживання тощо.

Переходячи до розгляду типових слідчих ситуацій, що виникають на наступному етапі розслідування статевих злочинів щодо малолітніх, необхідно відзначити, що більшість кримінальних справ про з'гвалтування були розкриті на початковому етапі розслідування. Отже, нам представляється доцільним виділити три типові слідчі ситуації на наступному етапі: 1) особистість гвалтівника встановлена; 2) особистість гвалтівника не встановлена; 3) встановлені дані про особу одного з членів групи, інші не встановлені. Напрямки розслідування на наступному етапі, на нашу думку, повинні визначатися зважаючи на зазначені дані.

1. У ситуації, коли гвалтівника встановлено, на наступному етапі проводяться слідчі дії, спрямовані на перевірку причетності підозрюваного до вчинення статевого злочину. Слідчий призначає експертизи, що залишилися за рамками початкового етапу, а також додаткові й повторні експертизи, отримує дані, що характеризують особу злочинця й потерпілої. Необхідним слід визнати вживання заходів щодо захисту потерпілої від погроз і іншого впливу з боку підозрюваного.

2. Якщо особистість гвалтівника не відома, після провадження всіх невідкладних слідчих дій і встановлення основних обставин учиненого злочину, робота повинна

вестися в напрямку встановлення очевидців події, встановлення даних про особу підозрюваного. Значна частина зусиль у подібних випадках лягає на органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

3. У ситуації, коли встановлений один з учасників групового з'гвалтування щодо малолітнього, виявлення інших співучасників може представляти серйозну проблему для слідчого, оскільки іноді неможливо отримати від затриманого інформацію про співучасників. Це призводить до неповноти досудового розслідування. Напрямки розслідування в таких ситуаціях відрізняються від ситуації, коли гвалтівник невідомий, тим, що слідчий може використовувати знайомство учасників групи для встановлення інших співучасників злочину. Тактичні прийоми використання таких обставин будуть детально розглянуті потім. Необхідними діями слідчого в такій ситуації, на нашу думку, повинні бути дії щодо захисту потерпілих і недопущення будь-якого впливу на них з боку співучасників.

Цей огляд типових слідчих ситуацій, не є повним і вичерпним внаслідок значної кількості фактичних обставин, що характеризують слідчі ситуації. Проте використання наведених даних щодо типових слідчих ситуацій, здається, підвищить ефективність діяльності слідчих при визначенні завдань і напрямів розслідування статевих злочинів щодо малолітніх, дозволить уникнути ускладнень слідчої ситуації й коригувати її в напрямі, вигідному слідчому.

Література

1. Проблемно-поисковые следственные ситуации / В.К. Гавло, С.Э. Воронин // Проблемы уголовного судо-производства. Сборник научных трудов памяти А.И. Михайлова / Науч. ред. А.Б. Соловьев, А.Г. Халиуллин. - М., Кемерово: Изд-во Кемер. ун-та, 1998. - 152 с.

2. Глазырин Ф.В. Следственные ситуации и личность обвиняемого // Следственные ситуации и раскрытие преступления. - 41-й вып. - Свердловск: СЮИ, 1975. - С. 45-52.

3. Каневский Л.Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних. - М.: Юрид. лит., 1982. - 96 с.

4. Расследование изнасилований / В.И. Комисаров, Л.В. Пономарева // Законность. - 1993. - № 9. - С. 15-18.

5. Танасевич В.Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений // Актуальные проблемы советской криминалистики. - М., 1980. - С. 81-88.

Хижняк Е.С.,
асpirант кафедри криміналістики Національного університету "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції 25.11.2012